

O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA QIZIQTIRISHDA DIDAKTIK-TA'MINOTNING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Eldasheva G. V.

Annotatsiya. XXI asrda jahon miqyosida ta'lim barqaror taraqqiyotni ta'minlovchi asosiy omil sifatida e'tirof etilib, YuNESKO tomonidan 2030 yilgacha belgilangan xalqaro ta'lim konsepsiyasida "o'qitish va kasbga tayyorlashda, turli xil ta'lim olish imkoniyatlarini kuchaytirish va kengaytirish" dolzarb vazifa sifatida belgilangan. Bu maktab o'quvchilarini kasb-hunarni mustaqil tanlashga tayyorgarligini oshirish va ularning kasb tanlashga oid tafakkurini rivojlantirishga yo'naltirilgan texnologiyalaridan foydalangan holda yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Pedagogika fani mustaqil O'zbekiston Respublikasida amal qiladigan uzluksiz ta'lim-tarbiyaning nazariy asoslari, qonuniyatlari va prinsiplari, o'ziga xos yo'nalishlari ta'lim tarbiyaning shakllanishi, tarixiy taraqqiyot bosqicqlarini o'rgatuvchi fandır. Jahon va Sharq pedagogik tafakkur durdonalari, badiiy va tasavvuf asarlari, sharq ta'lim vositalari va usullari, milliy istiqloq g'oyasi, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va tabiatshunoslik klasterini o'zida mujassam etgan manbalar pedagogika fanining asosiy o'zagi sifatida tan olingan.

O'quvchilarning dars jarayonida kasbiy bilim va ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilsa, sinfdan tashqari isqlarni tashkil etish tizimida maqsadga muvofiqlik yetarli darajada aks etmaydi. Bu kabi muammolar uzoq yillardan buyon mamalakatimiz va xorij pedagog olimlari tomonidan keng o'rganilib kelinmoqda. Jumladan, S.Ya.Batishev, V.P.Bespalko, V.V.Koralevskiy, I.V.Korotova, V.P.Mitronin, V.G.Razumovskiy, D.A.Txorjevskiy va boshqa olimlar o'z ilmiy tadqiqotlarida mehnat ta'limi-tarbiyasi, darsdan va maktabdan tashqari isqlarni hamda yo'sqlarning unumli amaliy mehnatini nazariy ta'lim bilan bog'lab olib borish masalalarini yoritganlar.

K.Davlatov o'zining "Mehnat va kasb ta'limi tarbiyasidan amaliy mashg'ulotlar" nomli qo'llanmasida mustaqil va laboratoriya isqlariga doir materiallarni bayon etgan. Shuningdek, bu sohadagi vazifa va topshiriqlarni bajarish, mavjud muammolarni hal etish, o'quvchilarning mehnat ta'limi va kasbiy yo'nalishini yuksaltirish uchun zarur bilim, ko'nikma va malakalarni yuqori darajaga olib chiqish yo'llari yoritilgan. K.Davlatov va V.A.Chichkovlarning "O'quvchilarni kasb tanlashga yo'llash" nomli metodik qo'llanmasida to'garak mashg'uloti, sayohat, uchrashuv, kasbga yo'naltiruvchi kechalar kabilarni uyushtirish va o'tkazish yo'llari yoritilgan. P.Xolmatov esa o'zining ilmiy izlanisqlarida o'quvchilarni kasb-hunarga qiziqtirishda sinfdan va maktabdan tashqari mashg'ulotlarning ahamiyati kattaligi haqida fikr yuritib, darsdan tashqari mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarni kasb-hunarga qiziqtirish texnologiyasini tavsiya etgan.

A.V.Maksimov o'zining ilmiy tadqiqot isqlarida qisqaloq xo'jalik kasb-hunar o'quv yurtlarida o'quvchilarning ijodkorlik mahoratini aniqlash bo'yicha musobaqa (konkurs)lar o'tkazish metodikasiga asosiy e'tiborni qaratgan.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida badiiy ijodkorlik va loyihalash hamda kasb-hunar to'garaklari ishini tashkil qilish asoslarini S.S.Bulatov, V.A.Ma'zur [84] va boshqa shu kabi ko'plab olimlar o'zlarining ilmiy tadqiqot isqlarida yoritganlar.

Respublikamiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlardan kelib chiqqan holda qo'yilgan talablar yosh avlodni kasb-hunarga yo'naltirishning ilmiy-amaliy muammolari yechimini topishga qaratilgan tadqiqotlar faollashuviga sabab bo'ldi.

Bugungi kunda kasb tanlashning asosiy maqsadi har bir o'quvchiga kasb tanlashda o'zining

shaxsiy fazilatlarini, qiziqisqlari, iste'dodlari, qobiliyatlarini uyg'unlashtirib, o'z ehtiyojlariga javob beradigan sohani ongli ravishda tanlashga o'rgatishdir. Muammoning to'liq yechimini topishga to'sqinlik qiluvchi asosiy to'siqlardan biri tadqiqot odatda o'rtacha o'quvchining ma'lum bir tartibda belgilanadigan shaxsiyatiga qaratilganligi bilan izoqlanadi.

Natijada:

- 1) o'quvchilarga kasb tanlashda individual, tabaqalashtirilgan yondashuv joriy etilmayapti;
- 2) ko'p hollarda quruq nutqdan iborat deklarativ usullar bilan cheklangan;
- 3) o'quvchilarning o'zlari qiziqqan yoki tanlagan kasbining xususiyatlarini bilib olisqlari uchun keng imkoniyatlar yaratilmagan.

o'quvchilarning kasblar olamida yo'nalish olishiga yordam beruvchi hamda o'z individual imkoniyatlarini haqqoniy baholay olish ko'nikmalari zarur darajasini ta'minlovchi kasbiy axborotlar tizimini yaratish o'quvchilarning kasb-hunar tanlashiga yordam berish maqsadida shaxsni o'rganishning tashxis metodlarini isqlab chiqish yosqlarga kasbiy maslahatlar berishning nazariy va metodik asoslarini yaratish;

kasb tanlashning ijtimoiy ahamiyatli mayllarini asoslash umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarni kasb tanlashga yo'llashning vosita va yo'llarini aniqlash bitiruvchi sinf o'quvchilarini kasb tanlashga erkin yo'naltirishning mazmuni, shakl va metodlarini belgilash alohida olingan hududiy markazlarda yosqlarni kasb tanlashga yo'llash ishini boshqarish xususiyatlarini belgilab berish talab etiladi

Shahar, tuman va boshqa hududiy muassasalarda o'quvchilarga kasb tanlashda mahalliy sharoitdan kelib chiqib yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi mutaxassislariga ehtiyoj bo'yicha joriy va istiqbolli dasturlar isqlab chiqilmagan. Shuning uchun ham o'quvchilar hayotida muhim o'rin tutadigan texnologiya darslarini to'g'ri tashkil etish va o'quvchilarning texnologiyadan oqilona foydalanisqlariga yordam berish kerak. Umumta'lim maktablarida texnologiya fanlari (texnologiya va dizayn, xizmat ko'rsatish) kurslarida amaliy ish olib borish jarayonida o'quvchilar bilan suhbatlar o'tkazish, o'quvchilar va ota-onalar bilan so'rovnomalar o'tkazish orqali ularning qiziqisqlari, iste'dod va qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish zarur.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida texnologik ta'lim darslari, o'quvchilarni ijtimoiy foydali mehnat faoliyatiga jalb etish, ularning tashabbuskorligini, mustaqilligini rag'batlantirib borish, individual qiziqish, iste'dod va qobiliyatlarini uyg'unlashtirishdan iborat.

Mamlakatimizda ta'lim mazmuni tubdan isloh qilinayotgan bugungi unda o'quvchilarning texnik va ijodiy bilimga bo'lgan ehtiyoji yangicha talqinda rivojlantirilmoqda.

So'nggi yillarda asosan yangi va takomillashtirilgan ko'rgazmali qurollar va o'quv qurollari, maktab ustaxonalari uchun texnologik jihozlar, tadqiqot predmetlari texnologik (mehnat) ta'lim sinflarida o'quvchilarning texnik ijodiyoti ob'ektiga aylandi.

Pedagog olimlar V.A.Gorskiy, D.M.Komskiyning hayvonot dunyosini chuqur o'rganish, ekinlar hosildorligini, chorvachilik va parranda mahsuldorligini oshirish yo'llarini eksperimental o'rganish, qisqloq xo'jaligi rentabelligini oshirish imkoniyatlarini aniqlash, mahalliy iqlim sharoiti imkoniyatlarini hisobga olish, o'quvchilarning tabiatni muhofaza qilish faoliyati, tirik tabiat burchagi, maktab tajriba maydonida o'quvchilarning isqlab chiqarish guruxlari, issiqxonalaridagi isqlari bilan bog'liq amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarning sinfdan tashqari mashg'ulotlar jarayoni deb ataladi.

Yuqorida bayot etilgan olimlarning fikr-mulohazalari asosida o'quvchilar o'z qiziqisqlarini, qobiliyatlarini, talab va istaklarini aniqlash, uyg'unlashtirish va moslashtirish, jamiyat uchun zarur bo'lgan kasblarni tanlash, davlat va jamiyatning kelajakdagi rivojlanishiga hissa qo'shishi mumkin. Ongli ravishda tanlagan kasblar o'z kasbi doirasida amalga oshirgan faoliyatida o'zini ko'rsatdi.

Taqlillar natijalari asosida pedagog olimlarning fikr-mulohazalarini taqlil qilib, umumiy o'rta ta'lim maktablarining texnologiya to'garaklarida o'quvchilarning qiziqish va qobiliyatlarini uyg'unlashtirib, kasb-hunar tanlashga moyilligini aniqlaymiz. O'ylaymizki,

bu o'quvchilarning afsuslanmasligiga yordam beradi. O'quvchilar tanlagan kasbi bo'yicha rejalashtirgan g'oyalarini amalga oshirishda yordam beradi, deb o'ylaymiz.

Tajriba natijalari shuni ko'rsatadiki, umumiy o'rta ta'lim maktablarida texnologik (mehnat) ta'limga o'tish jarayonida amaliy topshiriqlar natijasida o'quvchilarning qaysi kasbga qiziqishi, ularning qobiliyat va mayllarini aniqlash mumkin. Sinf rahbari, maktab psixologi, kasbga yo'naltirish bo'yicha mutaxassis, o'quvchilarni kasb-hunarga qiziqtirishda asosiy bo'g'in hisoblanadi. Albatta, u o'z faoliyatini dastlab DTS asosida olib borishi talab etiladi.

Darhaqiqat, texnologiya fanining maqsadlari Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarida o'z ifodasini topgan. Ushbu hujjatlarda mehnatga muhabbat va mehnatkash insonlarga hurmat, zamonaviy sanoat va qisqloq xo'jaligi isqlab chiqarishi, xizmat ko'rsatish, ta'lim-tarbiya va foydali ishbilarmon o'quvchilarga hurmat yuqori bo'lgan maktabda texnologik ta'limning maqsadi ko'rsatilgan.

Ularda mehnat ko'nikma va malakalarini shakllantirish, kasbni ongli ravishda tanlash, bosqlang'ich kasb-hunar ta'limini rag'batlantirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Texnologiya darslarida mehnat ta'limining umumiy vazifalarini yanada belgilash ularni quyidagi uch guruhga birlashtirishni taqozo etadi. Shu jumladan:

Umumiy vazifalar:

- qisqloq xo'jaligining turli tarmoqlarida ishchilar, texnik xodimlar, muhandislar mehnati, asbob uskunalar, texnologik jarayonlar va isqlab chiqarishni tashkil etish mazmuni haqidagi o'quvchilarning bilim va tushunchalarini kengaytirish va chuqurlashtirish;

- o'quvchilarni texnologiyada ilg'or texnologik g'oyalar rivojlanish yo'llari, zamonaviy isqlab chiqarishda fan-texnika taraqqiyotining asosiy yo'nalisqlari bilan tanishtirish;

- O'quvchilarga mamlakatimizda yosqlarni ommaviy tashkil etish shakllari, ilmiy-texnik ijodkorlik, texnik va madaniy ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish, ilmiy-texnikaviy adabiyotlar bilan isqlash qoidalari, fanga oid zarur ilmiy-texnik bilimlar, fanlar bo'yicha zarur bilimlarni shakllantirish; texnologiya. va isqlab chiqarish usullari;

- zamonaviy isqlab chiqarishda mehnatni ratsionalizatsiya va ijodiy tashkil etish asoslari bilan tanishtirish;

- o'quvchilarni viloyatdagi kasb-hunar ta'limi tizimi, tuman (shahar)dagi ishchi kasbining qiziqarli jihatlari bilan tanishtirish.

Tarbiyaviy vazifalar:

- o'quvchilarda bilishga intilish, texnik havaskorlik va mazkur mintaqadagi texnika hamda isqlab chiqarishning yetakchi tarmoqlariga barqaror qiziqishni tarbiyalash;

- korxonalar, fabrikalar, qisqloq xo'jaligi sohasida, oliy o'quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot institutlarida faoliyat ko'rsatayotgan yuqori malakali pedagog kadrlar, ilm-fan, texnika va isqlab chiqarishning taniqli mutaxassislariga chuqur hurmat tuyg'usini tarbiyalash;

- o'quvchilarda hayotda, mehnatda, o'qishda, mustaqil bilim olishda, birga yashaydigan kishilarga, o'rtoqlarga munosabatda, mahalliy isqlab chiqarish sanoatidagi eng namunali mutaxassislarga taqlid qilish ishtiyoqini tarbiyalash va rivojlantirish;

- inson o'z mehnatining natijadorligiga ongli munosabatda bo'lish, isrofgarchilikka yo'l qo'ymaslik, tabiatga nisbatan tejamkorlik, iqtisodiy va ekologik tarbiyani shakllantirish;

- mehnatga nisbatan ijodiy yondashish, mahalliy isqlab chiqarishda ishning zamonaviy ilg'or uslublari, mahalliy korxonalarda mavzuli ratsionalizatsiya va bunyodkorlik ish rejalari, hududning yetakchi tarmoqlarida faoliyat yuritayotgan kasblarga barqaror qiziqish uyg'otish; muayyan ish joyida isqlash haqida xabardorlikni oshirish;

- mahalliy isqlab chiqaruvchilarni mahalliy sanoat mahsulotlari isqlab chiqarish, isqlab chiqarishda foydalaniladigan mashinalar va mexanizmlar, mahalliy isqlab chiqarishdagi kasblar tarixi hamda mehnat faxriylariga hurmatni kuchaytirish.

Amaliy vazifalar:

- turli asbob-uskunalar, asboblar, asbob-uskunalar va mashinalar bilan isqlashda ishchi kuchining malakasini oshirish va takomillashtirish;
- ish joyida samaradorlikni oshirish imkoniyatiga ega bo'lgan texnik va isqlab chiqarish muammolarini topish va hal qilish qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish;
- ratsionalizatorlik takliflariga ariza yozish, yaratilgan texnik qurilmaning texnik ma'lumotlarini tuza olish, taklif etilayotgan loyihani qo'llab-quvvatlash ko'nikmalariga ega bo'lish;
- novator va ixtirochilarning ijodiy tajribasini o'zlashtirib, ular bilan hamkorlik qilishga intilish.

Yuqoridagi pedagogik vazifalarni hal etishda o'quvchilar bilan olib boriladigan dars va darsdan tashqari isqlar o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishning umumiy tamoyillari asosida yo'lga qo'yilishi kerak.